

Ніпіаліді О.Ю.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу,
Квасовський О.Р.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМАТИКИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Nipialidi O.Yu.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of financial technologies and banking,
Kvasovskyi O.R.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of financial technologies and banking,
West Ukrainian National University, Ternopil

STUDY OF THE STATE AND PROBLEMS OF BUSINESS DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN ECONOMY DURING THE WAR

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, незважаючи на значний науково-технологічний прогрес людства та поширення морально-гуманістичних принципів у більшості країн світу, продовжує існувати таке негативне явище, як війни. В контексті дійсно цивілізованого та демократичного суспільства застосування збройної агресії для вирішення міжнаціональних і міждержавних конфліктів є неприпустимою помилкою, що має наслідком довготривалу дестабілізацію та деструкцію у всіх сферах суспільного життя. Проте окремі країни з тоталітарним урядовим режимом віддають перевагу застосуванню силових методів для досягнення імперських амбіцій їхніх лідерів і владної еліти.

Нині для українських підприємств досвід адаптації та стабільного функціонування бізнес-структур під час війни, його відновлення та розбудови в поствоєнний період є важливими для розроблення та практичної реалізації дієвої адаптаційної стратегії сталого економічного розвитку. Масштаби втрат і негативного впливу ризиків на ведення бізнесу в Україні постійно зростають і вимірюються мільярдами гривень щоденно. Відповідно, враховуючи несприятливі макроекономічні наслідки для національної економіки, інвестиційного потенціалу та інфраструктури, що є значною мірою зруйнованою, одним із найважливіших питань сьогодення є глибокий аналіз кризових явищ у сфері підприємництва та окреслення орієнтирів реновації економіки країни у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення стабільного функціонування суб'єктів господарювання в умовах війни присвячені численні праці сучасних науковців і практиків. Хоча згадана проблематика є відносно новою, проте вона набирає все більшої популярності серед дослідників. Причиною виступає потреба у перманентних пошуках методів адаптації бізнесу до деструктивного впливу воєнних подій та його ефективної підтримки. Зокрема, Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом «Дія. Бізнес» у співпраці з Advanter Group за підтримки Європейського Союзу та в рамках реалізації Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України проведено комплексне дослідження сучасного становища та потреб вітчизняного бізнесу під час дії режиму воєнного стану [10]. Авторитетні міжнародні видання та аналітичні центри також репрезентують власне бачення та прогнози щодо розвитку підприємництва в Україні, вказують на необхідність релокації та інтенсивного прогресу бізнес-структур на безпечних територіях.

Заслужують на увагу, верифікацію та подальше поглиблення результати досліджень і розроблені рекомендації, представлені у наукових роботах С. В. Іванова [4], І. В. Крюкової [7] та Т. О. Мурованої [8], у яких автори обґрунтовують необхідність дієвого патрону на національного бізнесу та проводять спроби ідентифікувати потенційні ризики та загрози його успішному функціонуванню в умовах протистояння повномасштабній збройній агресії.

Для підтримки обороноздатності, а також забезпечення ефективних внутрішніх економічних процесів в країні, необхідно і надалі активно розвивати бізнес. Відповідно, актуальним завданням є

пошук форм і методів стимулювання підприємницької діяльності під час війни. Разом з тим, для надання виважених пропозицій щодо розвитку бізнесу в Україні необхідно якісно проаналізувати всі ризики, що виникають для суб'єктів господарювання у зв'язку з воєнними діями та їх негативними наслідками.

Постановка завдання. Мета статті – оцінювання сучасного стану вітчизняного бізнесу в умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України, ідентифікація основних проблем і труднощів, з якими зіштовхуються суб'єкти господарювання під час війни, а також окреслення орієнтирів вирішення цих проблем з метою сприяння сталому розвитку національного підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабну і безпрецедентну збройну агресію проти України, що призвело до значних людських жертв, колосального пошкодження житлових та нежитлових споруд і будівель у містах та руйнування критично важливої інфраструктури країни. Приблизно 10 мільйонів українців, що становить майже 25 % всього населення, змушені були мігрувати, в тому числі вісім мільйонів покинули Україну. Окрім цього, війна завдала серйозних економічних втрат – значна інфляція, дефіцит інвестиційних ресурсів і бюджетного фінансування економічної та соціальної сфери, підвищення ризиковості ведення бізнесу, колосальне зростання зовнішнього боргу та припинення економічної діяльності значною часткою суб'єктів господарювання. Так, за оцінками Міністерства економіки України, скорочення обсягу ВВП у 2022 році загалом становило 30,4 %, рівень безробіття подолав позначку у 30 %, а величина заробітної плати впала на 58 %, що спричинило суттєве збідніння та зниження якості життя громадян [6, с. 2].

Підприємницький сектор є базисом функціонування національної економіки, забезпечуючи ринок необхідними товарами та послугами, наповнюючи бюджети різних рівнів доходами від фіскальних платежів, формуючи справедливі ринкові відносини в державі. Війна істотно негативно вплинула на можливість вітчизняного бізнесу повноцінно функціонувати. Згідно з результатами опитувань власників підприємств, 46,8 % з них цілком чи майже повністю зупинились після 24.02.2022 року і лише 12,4 % зберегли чи наростили обсяги діяльності порівняно з довоєнним часом. Початкова фаза повномасштабної збройної агресії проти України мала катастрофічно деструктивний вплив на її економіку, зокрема, загальні прямі втрати сегменту малого та середнього бізнесу експерти оцінюють у 85 млрд дол. США [5].

Близько 19 % підприємств вимушено здійснили релокацію, причому переважна більшість з них перемістилися зі Сходу України (41 % компаній вказаного регіону на сьогодні вже перенесли власні виробничі потужності та персонал). Лише приблизно третина бізнес-структур на Заході, у Центрі, на Півночі та Півдні України не зазнали суттєвих втрат, тоді як на Сході країни ця частка є набагато нижчою – це кожен шостий суб'єкт підприємництва. На Заході, Півночі та Півдні питома вага суб'єктів господарювання, обсяг прямих втрат яких коливається в межах 10–50 тис. дол. США, перевищила 22 %. Тоді як для Центру та Сходу частка таких суб'єктів підприємницької діяльності складала приблизно 19 %. Закономірним є той факт, що вітчизняні бізнес-структури, які зазнали найбільш відчутних втрат розмірі понад 200 тис. дол. США, переважно знаходилися на Сході України, де ведуться інтенсивні бойові дії [10] (рис. 1).

Оцінка прямих втрат бізнесу з 24.02.2022 року

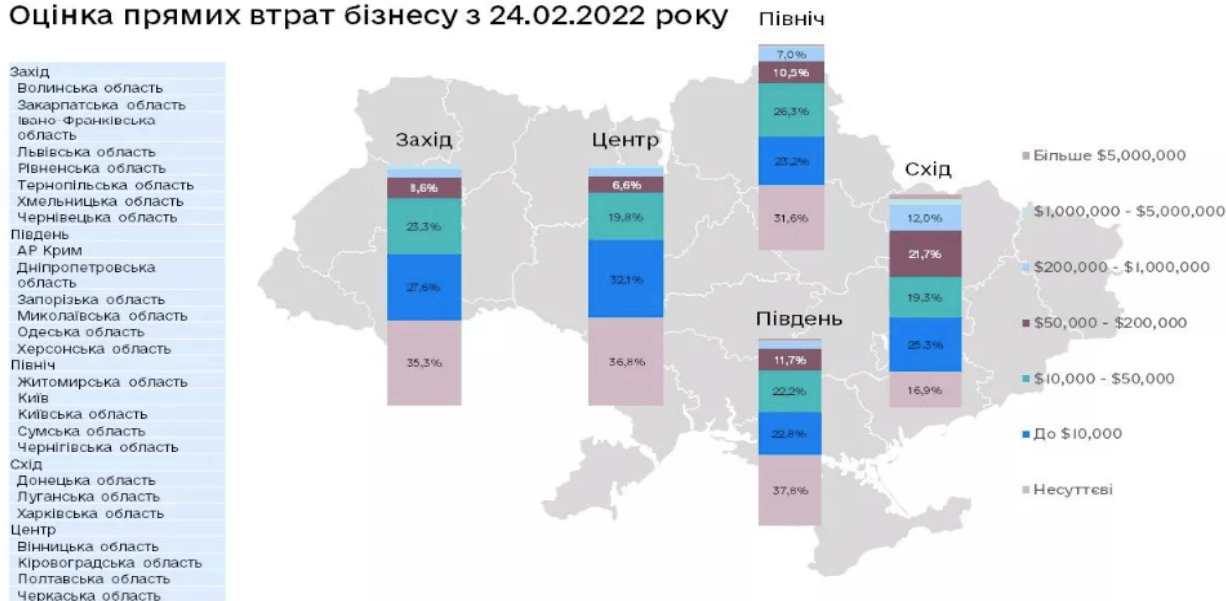

Рис. 1. Розподіл суб'єктів господарювання за рівнем оціночних розмірів прямих втрат у доларах США на одну бізнес-структуру після повномасштабного вторгнення в Україну у регіональному розрізі

Джерело: [10]

У результаті соціологічного опитування, яке було здійснене за підтримки Європейського Союзу об'єднаними зусиллями Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту, національного проєкту «Дія. Бізнес» та мережі компаній Advanter Group, було виявлено, що війна суттєво позначилася на планах вітчизняного бізнесу. Так, 77 % резидентів констатували, що повномасштабне вторгнення дуже сильно вплинуло на їхні плани розвитку бізнес-діяльності, а ще 20 % відмітили незначний вплив. Лише 3 % представників національних підприємств відповіли, що війна не мала жодного впливу на згадані плани [11].

Разом з тим, аналізуючи результати згаданого вище опитування, можна побачити, що значна кількість компаній повернулись і відновили свою фінансово-господарську діяльність. Так, попри продовження активних воєнних дій, у 69 % компаній на сьогоднішній день персонал перебуває в Україні, а у 25 % фірм за кордоном знаходиться тільки частина найманих працівників. На Заході України частка бізнес-структур, які функціонують частково – на рівні 40–60 % від довоєнних обсягів виробництва, становила 29,3 %, а ще чверть підприємств скоротила обсяги діяльності до 70–90 % від довоєнного рівня. Тоді як у Центрі падіння обсягів фінансово-господарської діяльності до 70–90 % довоєнного рівня зазнали 27,4 % суб'єктів підприємництва. Ще у 23,6 % фірм обсяги діяльності впали до рівня 40–60 % від довоєнних параметрів, а 22,6 % підприємств практично повністю зупинились. Помітно гіршими умови господарювання були у бізнес-структур Півночі, Півдня та Сходу нашої держави, адже можна констатувати той факт, що більшість підприємств у перелічених регіонах повністю припинили своє функціонування. У той же час, 18,3 % компаній, розташованих на Півдні України, в умовах війни майже не зазнали зміни обсягів своєї діяльності. Натомість, практично усі підприємства на Півночі та Сході країни заявляють про повне припинення роботи [10] (рис. 2).

Стан бізнесу по відношенню до 23.02.2022 року

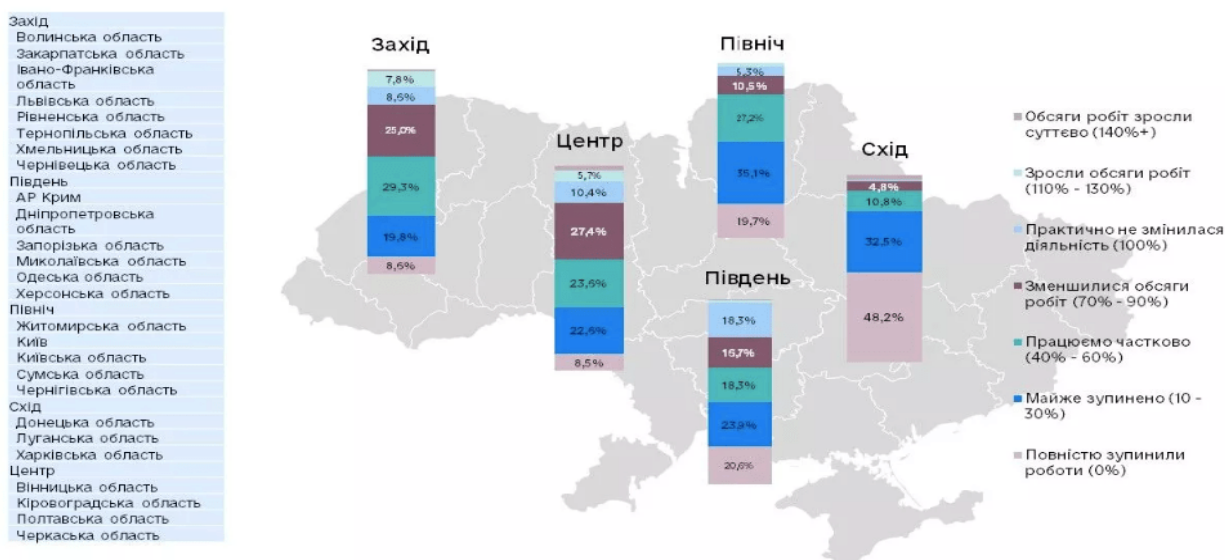

Рис. 2. Розподіл суб'єктів господарювання за рівнем змін обсягів фінансово-господарської діяльності у відсотках після повномасштабного вторгнення в Україну у регіональному розрізі

Джерело: [10]

В умовах повномасштабного вторгнення значна частина власників (засновників) і топ-менеджерів суб'єктів бізнесу у всіх регіонах України обдумують можливість майбутньої релокації. При цьому близько 80 % компаній, розташованих на Заході, у Центрі, на Півночі та Півдні України, не планують змінювати виробничі майданчики, а для Сходу України аналогічний індикатор складає 55,6 % [5].

Вже 41 % підприємств Сходу України перемістили власні виробничі потужності та найманий персонал або найближчим часом хочуть провести таку релокацію [10]. Для регіонів і територіальних громад, які прийняли найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), це створює безпрецедентні перспективи із залучення нового підприємницького капіталу та підсилення місцевої економіки. Разом з тим, на фоні яскраво вираженого тренду масштабної релокації та великої кількості працездатного населення, яке емігрувало, серед представників бізнесу майже відсутні настрої перемістити його за кордон.

Згідно із результатами дослідження компанії Gradus, станом на липень 2022 року 32 % респондентів релокували чи знаходяться на стадії переміщення свого бізнесу. Переважна більшість (72 %) здійснила релокацію бізнесу у територіальних рамках України, 11 % – перевела його за кордон,

17 % – здійснила переміщення як всередині України, так і за її межі (рис. 3). До пріоритетних детермінант релокації підприємницьких структур респонденти віднесли намагання зберегти бізнес – 38 %, наявність замовлень / клієнтів на нових ринках – 30 % та розв’язання проблем логістичного характеру – 28 %.

Чи відбулася релокація бізнесу?

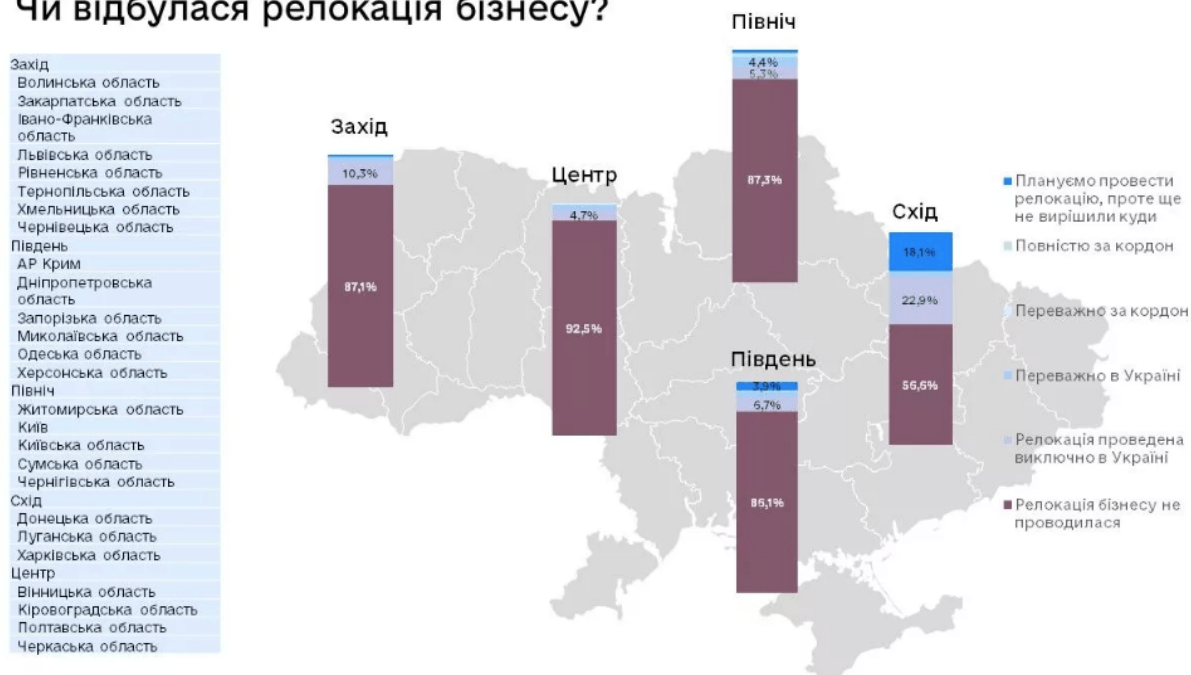

Рис. 3. Розподіл суб'єктів господарювання за ступенем внутрішньої та зовнішньої релокації бізнесу після повномасштабного вторгнення в Україну у регіональному розрізі

Джерело: [10]

Головними критеріями вибору країни для перерозташування бізнесу визначено попит на продукти / послуги бізнесу – 36 %, високий рівень розвитку інфраструктури – 29 %, незначні законодавчі бар'єри для започаткування бізнесу – 29 %. Домінуючу роль у мотивації до релокування компаній також відіграє переконання переважної більшості респондентів (83 %) в тому, що українці можуть вести конкурентоспроможний та успішний бізнес на ринках інших європейських країн [5].

Від початку повномасштабної війни активні наземні бойові дії тривають в п'яти областях, чотири з яких є одними з найбільш промислово розвинених регіонів країни. Загалом у цих областях у 2020 році у сфері підприємництва було зайнято майже 1,1 млн осіб (77 % з яких припадає на мікро-, малі та середні фірми, а валовий обсяг продажів становив 1247,4 млрд гривень (60 % з яких припадає на ММСП). Основним сектором промисловості у вказаних областях (крім Харківської області) була енергетична та металургійна галузь, друге місце посідала роздрібна та оптова торгівля, сільське господарство і будівництво [2].

Національна металургія на сьогоднішній день є галуззю, яка зазнала найбільших руйнувань і втрат. Це становить дуже велику проблему для Державного бюджету України, адже доходи від експорту продукції металургійної галузі становили значну частку ВВП. Металургійні підприємства мають серйозну прив'язку до території, на якій вони розташовані. Більшість компаній розміщені у південно-східних регіонах, частина території яких є окупованою, тому вони призупинили роботу або працюють в зоні збройного конфлікту. Окрім того, експорт відбувався переважно морськими шляхами, які певною мірою заблоковані. Так, станом на травень 2022 року була повністю призупинена робота надпотужних металургійних підприємств «Запоріжсталь», «Запоріжжкокс», «Азовсталь», «Запоріжвогнетрив», «Авдіївський коксохімічний завод», «Дніпропетровський металургійний завод», «Макіївський металургійний комбінат», «Єнакіївський металургійний завод» [11].

Енергетичний сектор національної економіки оперативно відреагував на військове вторгнення РФ: вже за три тижні енергосистема України була інтегрована в енергетичну систему континентальної Європи ENTSO-E. Тоді як раніше усі регіони країни, крім трьох областей Заходу, у ситуаціях дефіциту електроенергії значною мірою покладалися на її поставки з Білорусі та країни-агресора. На сьогоднішній день критичних проблем з генерацією електроенергії в Україні немає, оскільки більшість ТЕС продовжують функціонувати у штатному режимі [1]. Винятками є: Луганська ТЕС, зупинка діяльності якої була спричинена активними військовими діями на території області, а також частково Запорізька ТЕС, яка була переобладнана на роботу на газі та працює з мінімальним завантаженням

обладнання внаслідок різкого погіршення транспортного сполучення в регіоні. Запорізька атомна електростанція залишається єдиною відносно справною АЕС, яка опинилася під контролем окупантів, але продовжує функціонувати та подавати електроенергію в об'єднану енергосистему України.

Значно постраждав і агропромисловий комплекс країни, адже навіть у мирний час цей бізнес є доволі ризикованим і специфічним, що суттєво залежить від погодних умов, стану техніки, залучення нових видів добрив, складної системи експорту та зберігання, пошуку кваліфікованих технічних працівників. Під час війни до всіх цих ризиків також додалась проблема замінування земель сільськогосподарського призначення, окупації територій, де вівся агробізнес, ускладнення сільськогосподарських робіт через загрозу ракетних ударів та артилерійських обстрілів. Заснування нового підприємства АПК сьогодні пов'язане із надзвичайно великим ризиком. Для розроблення та реалізації стратегії успішного виходу на цей ринок необхідна велика кількість ресурсів, а також запланований ринок збуту. Адже об'єктивно наявні обмеження щодо транспортування морським шляхом не дають можливості експортувати продукцію зі складів, що означає суттєве недоотримання прибутків і неможливість повноцінно проводити посівну та збір врожаю. Також у зв'язку із загальною мобілізацією та міграцією населення агропромисловий ринок відчуває значний дефіцит найманої робочої сили, палива, добрив і засобів захисту рослин.

Роздрібна торгівля у 2021 році з досягненням обсягу продажів 4,8 трлн грн (еквівалент 176,7 млрд дол. США) складала 14 % ВВП України. Це одна з галузей економіки, що також зазнала найбільш відчутних втрат від війни. На початку війни домінували питання матеріально-технічного забезпечення та дефіциту кадрів, тоді як нині на галузь впливають нестача ліквідності, зміни споживчого попиту та закриття торгових точок. За даними Асоціації роздрібних торговців України, майже 30 % торгових точок закриті або зруйновані. Найбільших збитків зазнали сегменти електронної комерції, ювелірних виробів, розваг і моди (замовлення в Інтернеті скоротилися в п'ять разів, 85 % ювелірних точок закрито). Натомість продовольча, фармацевтична галузь та АЗС демонструють стабільні результати – більше 80 % з них продовжують працювати. Західні регіони України стикаються зі зростанням споживчого попиту та дефіцитом пропозиції, тоді як регіони, де відбувалися інтенсивні бойові дії, зіштовхуються зі зниженням споживчого попиту та обмеженими каналами постачання. Тим не менш, більшість торгових точок, розташованих на територіях, що постраждали від бойових дій, продовжують працювати, але перейшли на скорочений робочий день [2].

Після кризи пандемії ІТ-галузь є найбільш стійкою та гнучкою до релокейту та змін. Налаштування віддалених процесів роботи дало змогу ІТ-підприємствам як зберегти працівників і бізнес-процеси, так і не втрачати доходи через раніше налагоджені зв'язки та, в основному, західні ринки збуту. Багато ІТ-фірм мають офіси і в інших країнах, відповідно їм відносно легко було перемістити одну з філій до іншої. Окрім того, компанії пропонували доволі гнучкі рішення – як опцію оплати переїзду та підтримки від компанії, так і збільшення фінансування у випадку, якщо фахівець залишається на місці. У зв'язку із заборонаю перетину кордону для чоловіків більша частина працівників ІТ-компаній залишились в Україні на безпечних територіях. Проте, це не означає, що галузь працює з тією ж ефективністю та потужністю, що і в період до повномасштабної війни. Можна виокремити три ключових фактори негативного впливу саме на ІТ-індустрію:

– труднощі із залученням нових клієнтів: іноземні компанії не бажають брати на себе ризики, зумовлені війною в Україні, і просять перемістити проектні групи у безпечніші регіони, щоб пом'якшити ризики, які пов'язані з кібербезпекою та безпекою персоналу;

– дефіцит робочої сили: частка чоловіків в українському ІТ-секторі становить 71 %, тому мобілізація до Сил оборони країни суттєво вплинула на галузь. Коли війна закінчиться, багато ІТ-фахівців (переважно чоловіків) можуть вирішити переїхати за кордон з міркувань безпеки. Так, за результатами дослідження у рамках проєкту IT Research Resilience, частка ІТ-фахівців, які прагнуть виїхати за кордон навіть із врахуванням умов євроінтеграції та лібералізації національної економіки, становить 12 % (в основному, це спеціалісти із Заходу України) [2; 3];

– інфраструктурні обмеження: ІТ-спеціалісти можуть продовжувати роботу лише на територіях зі стабільним інтернет-з'єднанням. У разі загострення війни, нестабільне інтернет-з'єднання вважається високим ризиком. Тому Міністерство цифрової трансформації надало доступ до станцій Starlink, щоб частково зменшити цей ризик.

У сучасних умовах для вітчизняних підприємств усіх галузей робота щодня є ризикованою, а попередні способи та методи прийняття управлінських рішень часто практично втрачають сенс, адже менеджмент потрібно здійснювати в умовах щоденних змін, загрози окупації та небезпеки для життя персоналу. На думку експертів, половина компаній, які залишились працювати, не здатні прогнозувати свою діяльність та трансформації на ринку навіть у короткостроковому періоді. Багато підприємницьких структур взагалі збираються відновлювати свою роботу лише після закінчення війни або продовжують її не на повну потужність і з суттєво скороченим персоналом. Так, значними викликами для українського бізнесу стали порушення ланцюгів постачання та збуту, економічна нестабільність та ризики безпекового характеру, недостатність фінансових ресурсів. На думку

власників бізнесу, до основних перепон на шляху розвитку підприємницької діяльності в Україні можна віднести:

- недостатню кількість платоспроможних споживачів (покупців, клієнтів) на внутрішньому ринку – 62 %;
- непрогнозованість змін ситуації як в країні, так і на внутрішньому ринку – 48 %;
- брак достатнього обсягу капіталу – 43 %;
- непередбачуваність дій держави, що негативно позначаються на становищі бізнесу – 29 %;
- обмеженість доступу до кредитних ресурсів, зокрема тих, які надаються за кредитною програмою «5-7-9» або під «нульову» річну відсоткову ставку – 28 %;
- порушення логістичних ланцюгів постачання – 26 %;
- неефективну, тривалу та дорогавартісну логістику – 23 % [11].

На думку фахівців-експертів, для «початківців» у введенні бізнесу або для тих, хто тільки планує відкрити власну справу в Україні, особливо з числа внутрішньо переміщених осіб, основними проблемами і стримуючими бар'єрами виступають:

- недостатній практичний досвід та дефіцит «м'яких» навичок і професійних компетентностей для старту бізнесу, обумовлені відсутністю відкритої раніше власної справи та недостатньою участю у відповідних програмах навчання;

- слабка обізнаність щодо реалій і специфіки ведення бізнесу для започаткування власної справи на Заході України, обумовлені відсутністю зв'язків у новому середовищі, нерозумінням ситуації на місцевих ринках, нестачею інформації про потенційних партнерів та установи, що можуть надати різнобічну підтримку;

- страх перед можливим фіаско чи невпевненість щодо успішності власної підприємницької справи через недостатні знання при її започаткуванні, погану поінформованість щодо організацій, де можна отримати менторську та консалтингову підтримку та допомогу;

- брак необхідних навичок і знань у сфері підготовки бізнес-планів внаслідок незнання методології бізнес-планування чи відсутність інформації про те, куди можна звернутись за допомогою з відповідних питань;

- недостатня консультативна та менторська підтримка під час започаткування власної справи внаслідок нерозвиненості мережі менторів і недостатню розповсюдженість інформації про те, яким чином можна отримати таку підтримку;

- відсутність інформації щодо інституцій, які спеціалізуються на підтримці бізнесу на місцях, ефективно поширення якої відбувається через існуючі комунікаційні канали на рівні владних структур;

- негативні зміни у бізнес-середовищі та складнощі в оцінці потреб і можливої реакції ринку на ці зміни внаслідок відсутності об'єктивної та релевантної маркетингової інформації та механізмів управління ризиками, зокрема, їхнього страхування;

- невизначеність щодо майбутнього через неясність у питанні тривалості перебування на новому місці або часового інтервалу воєнних дій;

- відсутність «тренду» на підприємництво як альтернативи найманій праці внаслідок недостатньої поінформованості про успішні бізнес-кейси (історії успіху) та тенденції у сфері підприємницької діяльності [3; 5].

Ми солідарні з думкою багатьох експертів, що для якісного економічного зростання необхідно інтенсивно розвивати державно-приватний сектор економіки на умовах повного або часткового партнерства. Це може забезпечити як підтримку зі сторони держави, так і адаптивність підприємницької діяльності. Саме місцевий приватно-підприємницький сектор виступає активатором економічної діяльності та зростання. Принаймні 70 % усіх робочих місць створено мікро-, малими та середніми підприємствами (ММСП), і багато з них проявляють надзвичайну резистентність в умовах нестабільності, збройних конфліктів і насильницьких дій. На сьогоднішній день згаданий сектор робить значний внесок в українську економіку. Так, на його частку припадало 73 % зайнятих у вітчизняній економіці та 63 % валового обсягу продажів у 2020 році. До повномасштабної збройної агресії з боку РФ близько двох третин вітчизняних ММСП знаходилися в регіонах України, де розпочалися чи й зараз ведуться активні наземні бойові дії. При цьому чисельність зайнятих на згаданих підприємствах осіб вдвічі, а обсяги валових продажів майже втричі перевищували показники ММСП, розміщених в інших регіонах країни, у котрих не велися інтенсивні бої [2].

Відповідно до результатів дослідження, проведеного компанією YouControl, у 2023 році в Україні зареєстровано рекордну за останні 10 років кількість фізичних осіб-підприємців – близько 315 тисяч. Варто зазначити, що приріст кількості згаданих новостворених суб'єктів підприємництва становив 60 % порівняно з аналогічним індикатором 2022 року [12]. Поширеність цієї організаційно-правової форми бізнесу пояснюється тим, що приватні підприємці не створюють статутний фонд, їм не потрібний статут та обов'язково мати печатку. Також описаному зростанню сприяло спрощення реєстрації фізичних осіб-підприємців і надання їм податкових преференцій.

Як вже зазначалося вище, у період з 01 лютого 2023 року по 01 лютого 2024 року статусу фізичної особи-підприємця набули 314392 громадян України. Також станом на початок другого року

повномасштабного збройного вторгнення суттєво зросла порівняно з попереднім роком чисельність зареєстрованих фізичних осіб-підприємців, зайнятих різними видами економічної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Ренкінг зареєстрованих ФОП за галузями у період з 01.02.2023 р. по 01.02.2024 р.

№	КВЕД	Кількість
1	Надання послуг перукарнями та салонами краси	10426
2	Роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах	18102
3	Роздрібна торгівля фірмами поштового замовлення або через мережу інтернет	17901
4	Комп'ютерне програмування	17569
5	Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	14310
6	Інші види роздрібної торгівлі в неспеціалізованих магазинах	12852
7	Вантажний автомобільний транспорт	11507
8	Надання інших інформаційних послуг	8856
9	Інші види освіти	6945
10	Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах	6253

Джерело: складено авторами на основі [12]

У 2022 році найбільше зареєстрованих фізичних осіб-підприємців було у IT-індустрії, проте станом на другий рік з моменту повномасштабного вторгнення їхня частка скоротилася приблизно вдвічі. Компанії, що розпочали діяльність упродовж вказаного року, найчастіше працювали у сфері неспеціалізованої гуртової торгівлі – 6,7 % від загальної кількості новостворених підприємств. Популярністю також користувалися надання в оренду нерухомості (6,2 %), спорудження житлових і нежитлових будівель (3,8 %) та вантажні автомобільні перевезення (3,1 %). За чисельністю новостворених бізнес-структур безапеляційно лідувала столиця: 9,8 тисяч компаній або 36 % від їх загальної кількості та 44,6 тисяч фізичних осіб-підприємців або 14 %. За показником чисельності новостворених приватних підприємців до Топ-10 міст входили Дніпро, Запоріжжя, Кривий Ріг, Одеса та Харків, хоча й ці міста зазнають постійних ракетних обстрілів з боку країни-агресора. Це є свідченням того, що український бізнес відзначається підвищеною резильєнтністю до небезпек і ризиків, пов'язаних з війною [12].

Саме завдяки впровадженню державних цільових програм, які були розроблені ще у 2014 році, у зв'язку із початком російської агресії проти України, а також у період та після пандемії, сектор ММСП отримав доступ до значних ресурсів для стабілізації та розвитку господарської діяльності всупереч сучасним викликам. Наприклад, 50382 підприємства одержали позикові кошти на суму понад 154 мільярди гривень за програмою «Доступні кредити 5-7-9 %». Ключові умови кредитування за згаданою програмою полягають у такому:

- підприємці під час воєнного стану й упродовж місяця після його закінчення можуть взяти кредити до 60 млн грн під «нульову» ставку, а далі – 5 % річних;
- для кредитування інвестиційних проєктів та на рефінансування кредитної заборгованості відповідна угода укладається максимум на 5 років, тоді як для формування і поповнення оборотного капіталу – на трирічний період;
- кредит може одержати будь-яка вітчизняна компанія, у якій кінцевими бенефіціарами є громадяни України, якщо вони володіють часткою у понад 50 % [9].

Крім того, держава надала фінансову підтримку роботодавцям за створення понад 400000 нових робочих місць, а також була запроваджена інтенсивна програма приватизації, що призвело до значного зростання надходжень до державного бюджету України. З початком війни почали реалізовуватися урядові програми компенсації витрат роботодавців на виплату заробітної плати найманим працівникам з числа внутрішньо переміщених осіб.

Більше того, під час війни в рамках реалізації програми EU4Environment були надані цільові гранти вітчизняним підприємствам екологічного сектору на здійснення «зеленої» реновації промисловості та передислокацію у більш безпечні регіони. На підтримку розвитку малого та середнього бізнесу також була спрямована Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України», яка допомагає невеликим суб'єктам господарювання підвищити власну конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному ринках. Інтегральна мета вказаної програми полягає у стабілізації та відновленні національної економіки, що сильно постраждала від російської агресії.

Висновки з проведеного дослідження. Війна зумовила колосальні втрати в економіці нашої держави. Майже 50 % підприємств України зупинили свою господарську діяльність, зруйновано логістичні ланцюги постачання та збуту, у більшості компаній різко впали обсяги виробництва та

продажу, спостерігається скорочення заробітної плати найманого персоналу та його часткове звільнення, казна країни втрачає значні доходи внаслідок скорочення податкової бази. Тому з метою підтримки та стабілізації бізнесу владні структури значною мірою лібералізували регуляторну та фіскальну політику, надають цільову фінансову допомогу, ефективно впроваджують програми релокації та підтримують експортний потенціал українських підприємств.

Міжнародні програми стимулювання розвитку бізнесу впроваджують численні навчальні програми підтримки та виділяють грантове фінансування на підприємницьку діяльність. При цьому, варто зазначити, що, на жаль, на сьогодні відсутня єдина онлайн-платформа міжнародної підтримки вітчизняного бізнесу. Створений спільними зусиллями Міністерства цифрової трансформації України та Офісу з розвитку підприємництва та експорту державний портал «Дія. Бізнес» оприлюднює інформацію виключно про державні програми підтримки бізнес-структур. Разом з тим, тільки 3,9 % підприємців поінформовані та долучені до програм обласних військових адміністрацій і громадських організацій з підтримки бізнесу.

Виходячи зі сказаного вище, з метою сприяння перманентному та інтенсивному зростанню частки вітчизняних суб'єктів малого та середнього бізнесу, які користуються державними та міжнародними цільовими програмами комплексної підтримки, вважаємо за доцільне:

1. Створити уніфіковану платформу, що містить деталізовану інформацію про державні та міжнародні грантові проекти або ж розширити функціонал діючої платформи «Дія. Бізнес», включивши до неї інформацію про міжнародні грантові програми. Потрібно активно розповсюджувати інформацію про згадану інтернет-платформу через веб-сайти об'єднань бізнес-структур (бізнес-асоціацій, торгово-промислових палат тощо), органів податкової служби, обласних військових адміністрацій, територіальних громад, профільних медійних засобів та інших зацікавлених сторін.

2. Підвищити ефективність державної системи фінансової підтримки бізнесу в умовах обмежених фінансових ресурсів, перш за все, кредитного фінансування за програмою «5-7-9 %», шляхом чіткого визначення пріоритетних напрямків кредитування на преференційних умовах і надання бюджетних гарантій у контексті майбутнього Плану відбудови України після завершення воєнних дій.

3. Вирішити проблему руйнування ланцюгів постачання і збуту, а також «довгої» та вартісно-затратної логістики, яка, за результатами соціологічних досліджень, залишається надзвичайно актуальною для майже чверті респондентів з числа підприємців, за допомогою імплементації нових логістичних каналів (особливо для релокованих бізнес-структур) завдяки таким заходам:

– здійснення постійного моніторингу бізнес-активності на регіональному рівні, а також маркетингових досліджень регіональних ринків у розрізах галузевої та географічної сегментації, консалтингової підтримки у формуванні нових логістичних ланцюгів постачання та збуту. Цим на постійній основі можуть займатися як різного роду бізнес-асоціації, так і консалтингові агенції за фінансової та організаційної підтримки міжнародних партнерських організацій;

– оприлюднення результатів моніторингу бізнес-активності та маркетингових досліджень на регіональних онлайн-платформах, веб-ресурсах бізнес-об'єднань, мультифункціональних центрів підтримки підприємництва, обласних військових адміністрацій, територіальних громад тощо;

– освітня та інформаційна протекція в одержанні безперешкодного доступу до державних програм закупівель, що сприятиме формуванню нових більш оптимальних постачальницько-збутових ланцюгів, забезпеченню виходу компаній малого та середнього бізнесу на нові внутрішні та зовнішні ринки.

4. Сприяти розв'язанню проблеми відсутності достатньої кількості платоспроможних споживачів (покупців) на внутрішньому ринку шляхом перегляду суб'єктами малого та середнього підприємництва бізнес-стратегії та переорієнтації діяльності на експорт продукції та послуг. Варто зазначити, що у цьому напрямку вже є достатня кількість відповідних державних і приватних ініціатив. Так, багато демократичних країн світу, зокрема Європейського Союзу, в умовах війни скасовують або мінімізують митні платежі на вироблені в Україні товари, що допомагає вітчизняним компаніям посилити власні позиції на міжнародних ринках. Для прикладу, Офісом з просування експорту України на порталі «Дія. Бізнес» розміщено значний обсяг аналітичних матеріалів, прес-релізів та гайдів, присвячених експортній діяльності [5]. Вже створена достатня кількість навчально-тренінгових курсів щодо проведення експортних операцій. Проте, є нагальна потреба у посиленні індивідуальної менторсько-тренінгової та консалтингової підтримки учасників подібних навчальних курсів з метою формування ґрунтовних знань і прикладних навичок щодо здійснення ефективної експортної діяльності [3].

Важливою складовою ревіталізації економічного розвитку в Україні повинно стати і всебічне сприяння створенню нових суб'єктів малого та середнього бізнесу. Прагнення створити власну фірму після війни є доволі поширеним серед українців. Проте вирішення основних проблем і забезпечення пріоритетних потреб тих, хто має велике бажання започаткувати власну справу, вимагає розширення мережі програм та установ патронажу підприємництва. Зокрема, з цією метою у регіонах з високим рівнем переселенців можуть створюватися бізнес-хаби. У програму діяльності згаданих мультифункціональних центрів, крім освітніх та інформаційних заходів підтримки, потрібно

обов'язково включити формування мережі висококваліфікованих тренерів-менторів та експертів-консультантів з питань реалізації підприємницьких ініціатив і комерційних намірів громадян, які хочуть займатися бізнесом.

Література

1. Вплив атак на українську енергосистему на роботу бізнесу. *Європейська Бізнес Асоціація*. 2023. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/energy1.png> (дата звернення: 25.01.2024).
2. Експрес-оцінка впливу на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2022. 77 с.
3. Зінченко О. Аналіз актуального стану та розробка нових пропозицій щодо створення сприятливих умов для підприємництва в Україні. Київ : ГО «Центр «Розвиток Корпоративної Соціальної Відповідальності», 2022. 15 с. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stand/> (дата звернення: 25.01.2024).
4. Іванов С. Вплив збройного конфлікту (війни, бойових дій) на вартість підприємства : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2015. 175 с.
5. Ініціатива для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України. *Портал Дія. Бізнес*. URL: <https://business.diia.gov.ua/economic-recovery> (дата звернення: 25.01.2024).
6. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Інформація_щодо_викон_ДБУ_за_2022_рік_01_03_2023.doc.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
7. Крюкова І. Війна як мегафактор економічного розвитку. *Економіст* : науково-практичний журнал. 2015. Т. 2. № 10. С. 24-28.
8. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49> (дата звернення: 25.01.2024).
9. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (грудень 2022). Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (дата звернення: 25.01.2024).
10. Регіональні результати дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни. *Центр розвитку інновацій*. 26.06.2022. URL: <https://cid.center/regional-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-business-in-wartime/> (дата звернення: 25.01.2024).
11. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna> (дата звернення: 25.01.2024).
12. У другий рік великої війни українці відкрили рекордну кількість ФОПів. *Економічна правда*. 21 лютого 2024 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/02/21/710205/> (дата звернення: 25.02.2024).

References

1. European Business Association (2023), "The impact of attacks on the Ukrainian energy system on business operations", available at: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/energy1.png> (access date January 25, 2024).
2. The UN Development Program in Ukraine (2022), *Ekspres-otsinka vplyvu na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraini. Analitichnyi zvit* [Express assessment of the impact on micro, small and medium enterprises in Ukraine. Analytical report], Kyiv, Ukraine, 77 p.
3. Zinchenko, O. (2022), *Analiz aktualnogo stanu ta rozrobka novykh propozyzii: shchodo stvorennia spryiatlyvykh umov dlia pidpriemnytstva v Ukraini* [Analysis of the current state and the development of new proposals for creating favorable conditions for entrepreneurship in Ukraine], HO "Tsentr "Rozvytok Korporatyvnoi Sotsialnoi Vidpovidalnosti", Kyiv, Ukraine, 15 p., available at: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stand/> (access date January 25, 2024).
4. Ivanov, S. (2015), *Vplyv zbroinoho konfliktu (viiny, boiovykh dii) na vartist pidpriemstva* [Influence of armed conflict (war, fighting) on the value of the enterprise], monograph, Vyd-vo Makovetskyi, Dnipropetrovsk, Ukraine, 175 p.
5. Portal Diia. Business (2023), "The initiative for economic recovery, development of entrepreneurship and export of Ukraine", available at: <https://business.diia.gov.ua/economic-recovery> (access date January 25, 2024).
6. Ministry of Finance of Ukraine (2023), "Information from the Ministry of Finance of Ukraine on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2022", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Інформатіа_шчодо_vykon_DBU_za_2022_rik_01_03_2023.doc.pdf (access date January 25, 2024).
7. Kriukova, I. (2015), "War as a considerable factor of economic development", *Ekonomist: naukovopraktychnyi zhurnal*, Vol. 2, no. 10, pp. 24-28.

8. Murovana, T.O. (2023), "Domestic entrepreneurship under the conditions of marital state: main trends and methods of support", *Ekonomika ta suspilstvo*, Iss. 47, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49> (access date January 25, 2024).

9. National Institute of Strategic Studies (2023), "Overview of business support tools during the martial law period in Ukraine (December 2022)", Kyiv, Ukraine, available at: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (access date January 25, 2024).

10. Innovation Development Center (2022), "Regional results of the study of the state and needs of business in the conditions of war", available at: <https://cid.center/regional-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-business-in-wartime/> (access date January 25, 2024).

11. "State and needs of business in war conditions: results of a survey", available at: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna> (access date January 25, 2024).

12. Ekonomichna pravda (2024), "In the second year of the great war, the Ukrainians opened a record number of IEs", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/02/21/710205/> (access date February 25, 2024).

Ніпіаліді О.Ю., Квасовський О.Р.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМАТИКИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Мета. Оцінювання сучасного стану вітчизняного бізнесу в умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України, ідентифікація основних проблем і труднощів, з якими зіштовхуються суб'єкти господарювання під час війни, а також окреслення орієнтирів вирішення цих проблем з метою сприяння сталому розвитку національного підприємництва.

Методика дослідження. У процесі дослідження було застосовано такі загальнонаукові методи наукових пошуків, як спостереження, порівняння, узагальнення тощо. Також використовувались методи критичного аналізу результатів досліджень, наведених у публікаціях вчених і експертів-практиків, оглядів останніх новин, систематизації, типологізації й аналітичного опрацювання статистичних даних різних міжнародних і національних установ для підбору та представлення найбільш наочних показників, які верифікують висновки, зроблені шляхом вербально-дискурсивних міркувань.

Результати дослідження. На основі аналізу статистичних даних констатовано, що нині економічна ситуація в країні є надзвичайно складною і навіть критичною; встановлено, що менеджмент українських підприємств не володіє достатньою підготовкою та навиками у сфері управління бізнесом у настільки складних умовах функціонування; доведено, що у ризикованих і небезпечних ситуаціях менеджери не можуть діяти за старими догматичними правилами, а змушені застосовувати підвищену креативність і винахідливість; визначено, що для ґрунтовного дослідження сучасного стану бізнесу в Україні критично не вистачає статистичної бази даних щодо розвитку підприємництва в умовах воєнного стану, і головне, не розроблено ефективних моделей управління суб'єктами господарювання в обстановці підвищеної волатильності бізнес-середовища та змінних детермінант впливу на нього; ідентифіковано сучасний стан і потреби українського бізнесу з метою розроблення комплексу антикризових рекомендацій, спрямованих на його стабілізацію та реновацію в умовах війни.

Наукова новизна результатів дослідження. У статті на основі ґрунтовного аналізу узагальнено, систематизовано та конкретизовано наявні проблеми та перешкоди для функціонування вітчизняного бізнесу в умовах повномасштабної збройної агресії. На основі цього розроблено комплекс взаємопов'язаних заходів, реалізація яких сприятиме покращенню бізнес-середовища та розвитку підприємництва в Україні. Обґрунтовано, що ефективність практичного втілення згаданих рекомендацій буде залежати від спільних зусиль підприємців, держави, громадськості та міжнародних партнерів.

Практична значущість результатів дослідження. Надана релевантна інформація про особливості започаткування та ведення бізнесу в умовах сучасних викликів і загроз та ефективного управління ним у кризових ситуаціях, що виникають внаслідок війни, може бути використана зацікавленими вітчизняними державними установами та організаціями, які реалізують політику стимулювання розвитку підприємницької діяльності, а також суб'єктами господарювання.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, війна, воєнний стан, суб'єкти підприємницької діяльності, релокація, проблеми бізнесу, підтримка підприємницької діяльності.

Nipialidi O.Yu., Kvasovskyi O.R.

STUDY OF THE STATE AND PROBLEMS OF BUSINESS DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN ECONOMY DURING THE WAR

Purpose. The purpose of the article is to assess the current state of domestic business in the conditions of full-scale Russian armed aggression against Ukraine, to identify the main problems and

difficulties faced by business entities during the war, as well as to outline guidelines for solving these problems in order to promote the sustainable development of national entrepreneurship.

Methodology of research. The following general scientific methods of scientific research were applied in the process of research, as observation, comparison, generalization, etc. The methods of critical analysis of research results presented in the publications of scientists and expert practitioners, reviews of the latest news, systematization, typology, and analytical processing of statistical data of various international and national institutions were used to select and present the most visible indicators that verify the conclusions made through verbal and discursive considerations.

Findings. Based on the analysis of statistical data, it was established that the economic situation in the country is extremely difficult and even critical. It was established that the management of Ukrainian enterprises does not have sufficient training and skills in the field of business management in such difficult operating conditions. It was proven that in risky and dangerous situations, managers cannot act according to old dogmatic rules, but are forced to use increased creativity and ingenuity.

It was determined that for a thorough study of the current state of business in Ukraine, there is a critical lack of a statistical database on the development of entrepreneurship under martial law, and most importantly, no effective management models of business entities were developed in an environment of increased volatility of the business environment and variable determinants of its impact. The current state and needs of Ukrainian business were identified in order to develop a set of anti-crisis recommendations aimed at its stabilization and renovation in wartime conditions.

Originality. Based on a thorough analysis, the article summarizes, systematizes, and specifies existing problems and obstacles for the functioning of domestic business in conditions of full-scale armed aggression. On the basis of this, a set of interrelated measures was developed, the implementation of which will contribute to the improvement of the business environment and the development of entrepreneurship in Ukraine. It is substantiated that the effectiveness of the practical implementation of the mentioned recommendations will depend on the joint efforts of entrepreneurs, the state, the public and international partners.

Practical value. The provided relevant information about the peculiarities of starting and running a business in the conditions of modern challenges and threats and its effective management in crisis situations arising as a result of war can be used by interested domestic state institutions and organizations that implement the policy of stimulating the development of entrepreneurial activity, as well as business entities.

Key words: business, entrepreneurship, war, martial law, subjects of entrepreneurial activity, relocation, business problems, support of entrepreneurial activity.